

Az osztrák-német nyelvváltozat grammatikai és lexikológiai jellemzőinek bemutatása kontrasztív megközelítésben

Illésné Kovács Mária – Kecskés Judit – Kriston Renáta

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban a német nyelv osztrák nyelvváltozatának bemutatására teszünk kísérletet gyakorlati vonatkozásban egy készülő Osztrák–magyar kommunikációs szótár (Kriston 2021) példaanyagát felhasználva. A kontrasztív elemzés során kizárólag grammatikai, valamint lexikológiai szempontokat veszünk figyelembe, ezen belül is olyan jelenségeket ábrázolunk, melyek nehézséget okoztak a szótárszerkesztésnél, ezért elméleti keretek kialakítására volt szükség. Elsődlegesen az elméleti kereteket vázoljuk, ezt követően kerül sor ezen elméleti keretek gyakorlatban való alkalmazhatóságának a bemutatására konkrét szótári szócikkeken keresztül.

2. Az osztrák-német nyelvváltozat főbb jellemzői

A tervezett Osztrák–magyar kommunikációs szótár (Kriston 2021) forrásnyelvéből kiindulva első lépésként az osztrák-német nyelvváltozattal kapcsolatban megjelent tanulmányok (Ernst 2006, Scheuringer 1996a, 1996b, 2001, Tatzreiter 1988, Wiesinger 1988, 2011) feltérképezésére került sor. A fenti írások többsége általánosságban mutatja be az osztrák-német nyelvváltozatot, viszont lexikográfiai és gyakorlati szótárszerkesztési szempontból konkrét nyelvészeti vizsgálatokra volt szükségünk a fonetika, morfológia, lexikológia és frazeológia tudományterületéről. Így elsődlegesen a következő munkákra támaszkodtunk a fenti szótár szerkesztési elveinek a kidolgozásakor: Tatzreiter (1988), Scheuringer (2001) és Ernst (2006).

Tatzreiter (1998) az osztrák-német nyelvváltozatot morfológiai szempontból közelíti meg, szófajok szerinti csoportosításban (pl. főnevek eltérő neme,

Tatzreiter 1988: 74) mutatja be a németországi sztenderd némettől való eltéréseket. Scheuringer teljességében vizsgálja az osztrák-német nyelvváltozatot, így részletesen kitér a fonetikai-fonológiai (2001: 103), morfológiai (2001: 106), valamint lexikai (2001: 108) jellemzőkre is. Ernst (2006) tanulmányában az osztrák-német nyelvváltozatban előforduló frazeologizmusokat gyűjti össze és elemzi. Lexikográfiai szempontból a legátfogóbb munka a Scheuringer-féle (2001) tanulmány, így az ebben vázolt leírásokra támaszkodtunk a szócikkek szerkezeti kialakításakor.

Az osztrák-német nyelvváltozattal (a továbbiakban: A) kapcsolatban dominálnak a lexikológiai vonatkozású összehasonlítások, ezen belül is főként a szókészleten belüli eltérésekre mutatnak rá a németországi sztenderd német nyelvvel (a továbbiakban: D) kapcsolatos elemzésekben, illetve német nyelv-könyvekben (pl. *Griß Gott!* (A) – *Guten Tag!* (D), *Semmel* (A) – *Brötchen* (D), *Marille* (A) – *Aprikose* (D), *Erdapfel* (A) – *Kartoffel* (D), *Matura* (A) – *Abitur* (D), *Paradeiser* (A) – *Tomate* (D)).

Mint a fentiekben utaltunk rá, az eltérések a németországi sztenderd német nyelvhez képest nemcsak a szókészleten belül jelentkeznek, hanem fonetikai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai, frazeológiai, valamint pragmatikai és ortográfiai szinteken is előfordulnak (Scheuringer 2001), és ez a tény jelentősen kihat az osztrák-német nyelvváltozat szótári ábrázolására. Ezenkívül ki kell emelni a területi eltéréseket, vagyis különbségek mutatkoznak Kelet-Ausztria (Burgenland, Wien, Niederösterreich, Steiermark egy része), Délkelet-Ausztria (Steiermark egy része, Kärnten és Osttirol), Nyugat-Ausztria (Vorarlberg, Tirol és Salzburg egy része), valamint Közép-Ausztria (Oberösterreich és Salzburg) (Ammon–Bickel–N. Lenz 2016) nyelvhasználatában. A készülő osztrák–magyar kommunikációs szótár szócikkei a sztenderd osztrák-német nyelvváltozatot reprezentálják. A szótár általános kétnyelvű szótárnak tekinthető, melyben a címszavak szelekciójánál a mindennapi írásbeli és szóbeli kommunikációhoz elengedhetetlenül szükséges szavak kiválasztására került sor, így tematikus bontásban a következő területek dominálnak a szótárban: élelmiszer, konyhaművészet, közlekedés, közigazgatás, öltözködés, sport. A kommunikáció gördülékenységét segítik elő az egyes címszavak mellett megjelenő rajzok (pl. *E-Card*, *Parkpickerl*).

A fent vázolt elméleti keretek és leírások gyakorlati megvalósulását tapasztalhattuk a konkrét szótári munka, vagyis a szócikkek kidolgozása, adott esetben lektorálása során. A következő jelenségek fordultak elő fonetikai-fonológiai, morfológiai, lexikai, szemantikai, frazeológiai és ortográfiai szinteken, mindegyik tudományterületre egy-egy gyakorlati szótári példát hozva:

Fonetikai szinten megfigyelhető, hogy a *ch* kezdetű szavak általános kiejtése nem [ç], hanem [k] az osztrák-német nyelvváltozatban a németországi sztenderd német nyelvhez képest. A fenti esetekben, vagyis különböző kiejtés esetén (a németországi sztenderd német nyelvhez képest) szükségesnek láttuk kiejtési adatok szerepeltetését az Osztrák–magyar kommunikációs szótárban (pl.

China [ki:na]). A kiejtési adatok megadása során elsődlegesen az osztrák-német kiejtési adatbank (<http://www.adaba.at>) adataira támaszkodtunk.

A morfológiai jellemzők bemutatása több szempontot követ, hiszen a jelenségek sokrétűek: eltérés mutatkozik a névelőhasználatban (pl. *das/die E-Mail* (A), *die E-Mail* (D)), a többes számban (pl. a *Fragebogen* címszónál *Fragebögen* (A), *Fragebogen* (D)), az úgynevezett Fugen -s használatban (pl. *Gepäcksaufbewahrung* (A), *Gepäckaufbewahrung* (D)) és a segédige-használatban (pl. *stehen – ist gestanden* (A), *stehen – hat gestanden* (D)).

A címszavak szelekciója, valamint az osztrák-német nyelvváltozat szókészletének tanulmányozása során megállapítottuk, hogy jelentős eltérések jelentkeznek a németországi sztenderd német nyelvhez képest lexikológiai megközelítésben az élelmiszer, a konyhaművészet, a háztartás, a kézműipar, az öltözködés, a közlekedés, a sport és a közigazgatás területén. Mivel a szótár egyik fontos célkitűzése, hogy elősegítse a szóbeli és az írásbeli kommunikációt, ezért a fenti területek közül túlnyomórészt az élelmiszer (pl. *Dillkraut* (A), *Dill* (D)), a konyhaművészet (pl. *Eierspeise* (A), *Rührei* (D)), a közlekedés (pl. *Tram* (A), *Straßenbahn* (D)) és a közigazgatás (pl. *amtsführender Stadtrat* (A), *Landesminister* (D)) elemei kerültek fel a címszólistára.

A szemantikai elemzés során különbségek mutatkoztak a jelentésszerkezetben is az osztrák-német nyelvváltozat és a németországi sztenderd német nyelv között, melyek szintén hatással voltak egyes szócikkek szerkezetére. Az egyik ilyen jelenség, amikor az osztrák-német nyelvváltozatban kiegészül a németországi sztenderd németben meglévő jelentés egy újabb jelentéssel, például a *Dirndl* szó esetében: a 'dirndli' jelentés mellett előfordul az osztrák-német nyelvváltozatban a 'lány' jelentés is, így ezt is megadtuk az osztrák–magyar kommunikációs szótárban. Ennek ellentétje is megfigyelhető, vagyis a németországi sztenderd németben létező jelentések mindegyike nem használatos az osztrák-német nyelvváltozatban, pl. *Ferien*: a németországi sztenderd német nyelvben a 'szünidő, szünet' jelentés mellett megjelenik az 'üdülés' jelentés is, míg az osztrák-német nyelvváltozatban a *Ferien* kizárólag 'szünidőt, szünetet' jelent. Nagyon érdekes jelenség, mely ugyan elvétve fordul elő, mégis említésre szorul: a lexéma létezik mind az osztrák-német nyelvváltozatban, mind a németországi sztenderd németben, viszont más-más jelentéssel használatos. Ilyen például a *Gebäck*: az osztrák-német nyelvváltozatban 'pékáru, péksütemény', míg a németországi sztenderd németben 'édes (apró)sütemény' jelentéssel bír a szó.

A frazeologizmusokat vizsgálva megállapítható, hogy legnagyobb arányban formai eltérések jelentkeznek (hasonló tartalommal) az osztrák-német nyelvváltozat és a németországi sztenderd német között (pl. *jm eine auf den Deckel geben* (A) és *jm eins auf den Deckel geben* (D)). Ritkább esetben találkozhatunk zéró ekvivalenciával, amikor az osztrák-német nyelvváltozatban használatos frazeologizmusnak sem a németországi sztenderd németben, sem a magyarban nincs frazéma értékű megfelelője, így ebben az esetben körülírást alkalmazunk (pl. *es/dann ist Feuer am Dach* (A) '≈ kritikus helyzet miatti heves indulat').

Az ortográfiai jellemzők és eltérések vizsgálata során a leggyakrabban előforduló jelenség lexikai szinten az eltérő írásmód (pl. *Erdgeschoß* (A), *Erdgeschoss* (D)).

3. Az osztrák–magyar kommunikációs szótár bemutatása

Az osztrák–magyar kommunikációs szótár koncepciójának kialakítását két tényező határozta meg: a fent vázolt eltérések a németországi sztenderd német nyelvhez képest, valamint a célcsoport igényei. A szótárkonceptió kidolgozása összefüggésben áll a szótártipológiával, kölcsönösen befolyásolják egymást: az osztrák–magyar szótár, ahogy az elnevezésben is látszik, típusát tekintve kétnyelvű általános szótár, melyben a magyar ekvivalenseken kívül állandósult szókapcsolatok és frazeologizmusok is szerepelnek a szócikktestben, illetve a szócikklábban. Mivel a célcsoportba a magyar anyanyelvű szótárhasználók tartoz-

nak, így számukra releváns adatokat fogunk szerepeltetni a szótárban (pl. rendhagyó ragozású igék megadása), valamint a szótári adatokat (rövidítések, szófajmegjelölés) is magyar nyelven ábrázoljuk.

A szótárszerkesztési munkálatok két részből tevődtek össze: elméleti és gyakorlati részből. Az elméleti fázisában került sor a konkrét célcsoport meghatározására, illetve a szerkesztési alapelvek (konceptió) és szerkesztési útmutató kidolgozására. A gyakorlati rész a szócikkek kidolgozásából és lektorálásából (osztrák és magyar lektorok bevonásával) állt.

Az osztrák–magyar szótár legfőbb erénye az osztrák–német nyelvváltozat kétnyelvű szótárban való megjelenítése, mivel Magyarországon eddig még nem jelent meg osztrák–németet reprezentáló kétnyelvű szótár.

A szótár elsődleges célcsoportjába a magyar anyanyelvű szótárhasználók tartoznak, akik vagy Ausztriában élnek, dolgoznak, tanulnak, vagy Ausztriában kívánnak letelepedni, illetve Magyarországon tartózkodnak életvitelszerűen, de terveik között szerepel hosszabb vagy rövidebb ausztriai tartózkodás (munka, tanulás, turizmus). Emellett haszonnal forgathatják a szótárt az Osztrák Iskola tanulói, valamint az osztrák nyelvvizsga (Österreichisches Sprachdiplom) vizsgázói.

A szótár típusát tekintve kétnyelvű szótár, melyben az egyes címszavak (pl. reáliák) jobb megértését rajzok és információs ablakok segítik. A címszavak számát megközelítőleg 8000-re tervezzük kb. 10.000 példamondattal, és a szigorú alfabetikus elrendezést követjük. A szótár koncepcióját Kriston Renáta dolgozta ki, a szótárprojektben a Bécsi Egyetem és a Miskolci Egyetem oktatói vesznek

részt az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány (projektszám: 103öu3) támogatásával. Az osztrák lektori feladatokat Barbara Heinisch, a magyar lektori feladatokat Illésné Kovács Mária és Kecskés Judit látja el. A szótár az Iwb (Lexicographers' Workbench) szótárprogramban készül a Morphologic Kft. gondozásában.

3.1. Makrostruktúra

A szerkesztési alapelveknél a szótári makrostruktúra és mikrostruktúra részletes kidolgozására került sor. A makrostruktúrára vonatkozóan általánosságban két lényeges döntés van metalexikográfiai szempontból: a szótári állomány meghatározása címszólista készítésével, illetve a címszavak elrendezésének a megállapítása. Az osztrák–magyar szótárban a következő forrásokat vettük figyelembe a címszólista összeállításakor: Német nyelvváltozatok szótára (Ammon–Bickel–N. Lenz 2016), Osztrák szótár (Österreichisches Wörterbuch, ÖWB-online: <https://www.oewb.at/index.htm> 2019), a továbbiakban: ÖWB-online (2019), Osztrák iskolai szótár (Greil–Vallaster 2006), illetve Duden (Duden Onlinewörterbuch, Deutsches Universalwörterbuch: <https://www.duden.de/woerterbuch> 2020). A fenti források közül nagy segítségünkre volt az ÖWB-online (2019), valamint az Osztrák iskolai szótár (Greil–Vallaster 2006), hiszen legfőbb célkitűzésünk a használóbarát jelleg érvényesítésével az volt, hogy a készülő osztrák–magyar szótár ne kizárólag a németországi sztenderd némettől való eltéréseket tartalmazza, hanem lefedje a sztenderd osztrák–német nyelvváltozatot. Ellenkező esetben, vagyis csak az ausztriacizmusok szótári ábrázolása esetén a szótárhasználónak egy kétnyelvű német–magyar szótárra is szüksége lenne a keresési folyamat során.

Ahogy korábban utaltunk rá, a szótár a szóbeli és írásbeli kommunikációt támogatja, így ennek megfelelően történt a címszavak szelekciója, a példamondatok kiválasztása és a képes ábrázolás kidolgozása azoknál a szócikkeknel, melyek többsége reália, vagyis nem létezik magyar ekvivalens, illetve a magyar ekvivalens nem tudja megfelelően visszaadni a címszó eredeti jelentését.

A címszólista összeállítása során problémát okozott, hogy a sztenderd osztrák–német nyelvváltozat nem egységes (lásd fent), jelentős területi eltérések lehetnek a szókészletben és a jelentésstruktúrában. A címszavak kiválasztásánál segítségünkre volt Wiesinger (1988) felosztása, aki ötös tagolást (pl. délnémet szókészlet, bajor-osztrák szókészlet stb.) alkalmaz. Emellett támaszkodtunk a Német nyelvváltozatok szótárának (Ammon–Bickel–N. Lenz 2016) területi adataira (keletosztrák, középosztrák, délkelet-osztrák, nyugat-osztrák), mely a különböző tartományok szerinti felosztásra épít. Abban az esetben, ha területileg eltérő volt a szóhasználat, mindkét szót felvettük címszóként a szótárba (pl. *Schreiner* és *Tischler*). A *Schreiner* szó Nyugat-Ausztriában (Ammon–Bichel–Lenz 2016: 647) elterjedt, míg a *Tischler* szó főként Kelet-Ausztriában használatos.

A címszóállományon kívül makrostrukturális kérdés a mellékletek szerepe. A mellékletek a szótárban egyrészt információs ablakok a címszavakhoz kapcsolódva (pl. osztrák osztályzatok rendszere a *Fünfer* címszónál megjelenítve)

vagy önállóan előforduló mellékletek (pl. Ausztria történelme, földrajza), melyek elrendezésüket tekintve a szótári állományt követik.

Ahogy korábban utaltunk rá, a készülő szótárban a szigorú alfabetikus elrendezést követjük, mellyel együtt jár a keresési folyamat leegyszerűsítése – ez is hozzájárul a felhasználóbarát jelleghez.

3.2. Mikrostruktúra

A szócikkekben szereplő szótári adatok (szófajmegjelölés, nyelvtani információ, stilisztikai adat, glossza) a célcsoport jellegéből fakadóan magyarul szerepelnek. A címszót nyelvtani adatok, illetve szófaji besorolás követik. Főnevek esetében megadjuk a névelőt, a birtokos eset ragját hímnemű és semleges nemű főneveknél, valamint a többes szám jelét. Igéknél a szófaji besoroláson kívül szerepelhet még a kötelező és fakultatív vonzat, a rendhagyó igéknél az egyes szám 3. személyű alak, valamint a múlt idejű alakok. Mellékneveknél és névmásoknál kizárólag a szófaji besorolás szerepel, a névmásokat is csak akkor tipologizáljuk, ha homonimaként viselkednek (pl. ¹*dich*, ²*dich*) és szükség van konkrét szófaji elhatárolásra, egyébként csak a *névm* rövidítés szerepel a szófaji megjelölésüknél.

Kiejtési adatot csak abban az esetben adunk meg a szótárban, ha a címszó kiejtése a németországi némettől eltér (pl. *Baiser*, az osztrák-németben [be'se:], a németországi németben [be'ze:]), illetve a címszó idegen eredetű és kiejtése még nem asszimilálódott (pl. *Cup* [kʌp]).

Stílusminősítést és szaknyelvi besorolást csak akkor alkalmazunk, ha az a neutrálistól eltér. A szócikktestben a címszó egyes jelentéseit és azok megfelelőit adjuk meg magyar nyelven. A címszavak egy- vagy többjelentésűek, poliszémia esetén az egyes jelentéseket arab számokkal különítjük el egymástól. A címszavak használatát autentikus példák szemléltetik, melyek elsődleges és másodlagos forrásokból származnak: az elsődleges forrásokat osztrák napilapok (www.derstandard.at, www.kurier.at) teszik ki, míg másodlagos forrásként osztrák-német egy nyelvű szótárakat vettünk figyelembe (ÖWB-online 2019, Greil–Vallaster 2006). Az ekvivalensek, illetve a példák után adjuk meg a kollokációkat, majd a szócikk végén, a szócikkklámban található a frazeologizmusok, melyek egyik jelentéshez sem köthetők. A frazeologizmusok sorba rendezése a szigorú alfabetikus elrendezést követi.

Az osztrák-német kollokációk és frazeologizmusok kapcsán egyrészt a Bécsi Egyetem idevágó projektjét vettük figyelembe, melyben Peter Ernst kutatócsoportja kb. 15.000 sztenderd nyelvi osztrák-német szólást gyűjtött össze, ebből egy 3000 címszavas szótár kiadását tervezik (Ernst 2006). Másrészt a frazeologizmusok megadásánál a Német nyelvváltozatok szótárának (Ammon–Bickel–N. Lenz 2016), valamint az ÖWB-online (2019) adataira támaszkodunk.

Szemléltetésképpen egy főnévi és egy igei szócikk a szótárból:

Ast der, -(e)s, -e <fn> **1.** (fáé) ág **2.** (fában) csomó ♦ **auf dem/am absteigenden Ast sein** leszálló ágban van ♦ **auf dem/am (auf)steigenden Ast sein** felszálló ágban van ♦ **auf dem/am längeren Ast sitzen** (befolyása miatt) vkinél előnyösebb helyzetben van

(Kriston 2021)

an|schaffen h <ige> **1.** (sich^D), **A** vesz; vásárol; beszerez vmit: *Ich habe mir neue Möbel angeschafft.* Új bútorokat vettem. **2. D, A** (meg)parancsol vkinek vmit: *Er musste das tun, was ihm angeschafft wurde.* Azt kellett tennie, amit parancsoltak neki.

(Kriston 2021)

4. Morfológiai sajátosságok kontrasztív (osztrák–magyar) megközelítésben – női alakok

Az ekvivalensek keresése során morfológiai természetű problémákkal is szembesültünk; többek között a mozaikszavak vagy a szóképzés egyik speciális fajtája, a *Movierung* (a női alakok képzése) esetében. E tanulmányban kizárólag a német nyelvterületen rendkívül produktív *Movierung* szótári megjelenítésére kialakított rendszert mutatjuk be, a mozaikszavak ismertetésétől eltekintünk.

A nőnemű alakokat a német–magyar szótárak általában egy szócikken belül, a hímnemű alakot követően adják meg, ahogyan azt az alábbi típuspéldák is mutatják:

Absender der [-s, -] <fn> feladó: *Der Name des Absenders steht auf dem Umschlag.* A feladó neve a borítékon van. || die **Absenderin** [-nen]

(Hessky 2012: 64)

Bekannte der/die [-n, -n] <fn> (férfi/nő) ismerős: *Frau Pröll ist die Bekannte meiner Oma.* Pröll néni a nagymamám ismerőse.

(Hessky 2012: 79)

Csak néhány újabb szótár veszi fel külön címszóként a nőnemű alakokat, ahogyan azt a gyermekeknek szóló *Lernerwörterbuch Englisch–Österreichisch–Österreichisch–English* (Zipser–Kriston–Posch–Keinpointner 2017) is tette, segítve a nyelvtani rendszert még nem tudatosan használó, nem grammatikai struktúrában gondolkodó kezdő nyelvtanulót, jelen esetben gyermeket a gender megjelenítésével. Hasonló koncepcióra épül az osztrák–magyar kommunikációs szótár is, amelyben szintén önálló címszóként jelennek meg a nőnemű alakok, hogy a különböző korú és nyelvtudású – a magyar vagy a német – nyelvtani rendszert eltérő szinten ismerő célcsoport nyelvtanulását segítse. Kontrasztív megközelítésben lexikográfiai szempontból azonban sok esetben nehézséget okozott a női

alakok magyar nyelvi ábrázolása, ezért egy elméleti rendszer kidolgozása vált szükségessé.

A kategorizálás a magyar nyelvi ekvivalensből indult ki. Az elsődleges szempont az ekvivalensben a nőnem lexikalizáltsága volt, mely szerint szembeállítható a lexikalizált forma (pl. *Ärztin die, -nen* <fn> orvosnő; *Kaiserin die, -nen* <fn> 1. császárnő 2. (császár felesége) császárné, *Chefin* [ˈje:fin] die, -nen <fn> főnöknő; főnökasszony) a nem lexikalizált formával (pl. *Imkerin die, -nen* <fn> (női) méhész). A lexikalizáltságot a szinkrón nyelvhasználatot tükröző szótárak (ÉKsz., AkH., <https://www.arcanum.hu/hu/ad/>) segítségével ellenőriztük.

A lexikalizált formák általában a nő, ritkábban az asszony, kisasszony, lány utótaggal alkotott összetett szóval vagy a nő lexémából grammatikalizálódott -né képzővel jöhettek létre. De mivel a nő > né grammatikalizáció az ómagyar korban zajlott le – s bár a 18. században a foglalkozásnevekhez kapcsolódva (pl. *szakácsné, táncosné*) nem feleségképzőként funkcionált, hanem a személy foglalkozását fejezte ki, és a személy „nem feleség, hanem nő voltára” (Kiss–Pusztai 2003: 613) utalt – a mai magyar nyelvhasználó számára ez az összefüggés már nem ismerhető fel. A grammatikalizációt követő jelentésmegoszlás miatt a mai magyar nyelvben jelentéskülönbség van a *császárnő* ’császárként uralkodó nő’ és *császárné* ’a császár felesége’ (vö. ÉKsz.:181.) összetett és képzett alakok között. Az eltérő jelentéstartalmakat azonban nem különbözteti meg az osztrák-német nyelvhasználat (pl. *Kaiserin*). Így a lexikalizálódott formákon belül az első ábrázolási típusba tartoznak azok a szavak, melyekben az ekvivalensek összetett szóval megadhatók (pl. *Direktorin die, -nen* <fn> igazgatónő); s a második típusba tartoznak azok, amelyek a szótári ábrázolásban külön jelentésként tűnnek fel az eltérő kommunikációs helyzetekben alkalmazható ekvivalensek (pl. *Herzogin die, -nen* <fn> 1. hercegnő 2. (herceg felesége) hercegné).

Az ekvivalensek másik nagy csoportját azok alkotják, amelyekben a genderre utalás nem lexikalizálódott. Az ide sorolható szavak jól körülhatárolható csoportját alkotják azok a foglalkozásnevek (pl. *karosszerialakatos, szerelő, vadász*), melyek a magyar kulturális beágyazódásban elsődlegesen férfi foglalkozásként foglaltak le. Ennek megfelelően azokban a kommunikációs helyzetekben, mondatokban, ahol az elsődleges genderjellegtől (férfi) eltér a jelentésterjedelem, általában a nemre utalás melléknévi szó szerkezettel történik (pl. „sohasem láttam még női karosszerialakatot”). Hasonlóképpen szerkezettel utalunk a nyelvhasználatban a genderjellemzőkre azoknál a tevékenységeknél/foglalkozásoknál/funkcióknál, melyeknél a genderjelletet a magyar nyelv nem pozicionálja (pl. *bérlő, gyűjtogató, látogató, háztulajdonos*). A magyar ekvivalensek nagy része ebben a csoportban melléknévi igenévből főnevesült, s szófaji tulajdonságánál fogva a nyelvhasználatban melléknévvvel egészül ki a genderre utaláskor (pl. *női bérlő*). E szavak szótári ábrázolása egységesen (női) glosszával történik (pl. *Kaminkehrerin die, -nen* <fn> (női) kéményseprő; *Bestandnehmerin die, -nen* <fn> (női) bérlő).

A szótári ábrázolás negyedik típusát azok az ekvivalensek képezik, melyek a magyar nyelvben általában többszófajú szavak, s így szófaji jellemzőiknél fogva melléknévi és főnévi értékűek (pl. *indián, skót, külföldi*). A genderjellemzőt szintén szó szerkezettel fejezi ki a magyar nyelv (pl. *olasz férfi/nő*). A nyelvhasználatban viszont nem melléknévvel egészül ki az adott lexéma, hanem a többszófajúságánál fogva melléknévi értékű az ilyen szerkezetekben (pl. *skót nő*). E típus szótári ábrázolása a nyelvhasználatot követi, az ekvivalens (*nő*) kiegészítést kap (pl. **Indianerin** die, -nen <fn> *indián (nő)*).

Az ötödik ábrázolási mód azért vált szükségessé, mert a nőnemű szócikkek egy része nem személyre, hanem valamely állatfajra vonatkozik, ilyenkor a *nöstény* glosszával vezetjük be az ekvivalenst (pl. **Hündin** die, -nen <fn> (*nöstény*) *kutya; szuka*).

S haladva ez élőtől az élettelen felé a következő, azaz hatodik típusba azok a szavak tartoznak, amelyekben a genderjellemző nyelvtani nemet jelöl. Mivel a magyar nyelv nem különböztet meg nyelvtani nemeket, így a nyelvhasználatból nem jeleníthetők meg a fenti típusokhoz sorolható ekvivalensek. Azonban a szótár célja a nyelvtanulás segítése is, a személyekhez kötődő nemtől jól elkülöníthetően jelöli a nyelvtani nemet. E típus ábrázolása a (*nőnemű*) glosszával történik (pl. **Marktführerin** die, -nen <fn> (*nőnemű*) *piacvezető*).

Az osztrák és magyar kulturális különbségek és a magyar nyelv sokszínűsége miatt azonban vannak olyan szócikkek, melyekben az ekvivalensek leírása egyszerre több megfelelővel történik a lexikalizált és a nem lexikalizált szinonimák miatt (pl. **Schülerin** die, -nen, <fn> (*női*) *tanuló; diáklány*, **Bäuerin** die, -nen <fn> *parasztasszony; (női) gazdálkodó*); vagy a magyartól eltérő jelentésstruktúra miatt (pl. **Fürstin** die, -nen <fn> 1. *hercegnő* 2. (*herceg felesége*) *hercegné; hercegasszony* 3. *fejedelemasszony*).

A szótárkészítés szempontjából azonban a legnagyobb kihívást a két nyelv szemléleti és kulturális különbségéből adódó zéró ekvivalencia jelenti, melyet körülírással igyekeztünk megadni (pl. **Beifahrerin** die, -nen <fn> *vezető melletti női utas*). Ezt tekinthetjük a hetedik típusnak.

A fenti rendszerezés alapján a nőnemű címszavak ekvivalenseinek szótári ábrázolása hétféleképpen történik:

1. **Ärztin** die, -nen <fn> *orvosnő*
2. **Kaiserin** die, -nen <fn> 1. *császárnő* 2. (*császár felesége*) *császárné*
3. **Kaminkehrerin** die, -nen <fn> (*női*) *kéményseprő*
4. **Indianerin** die, -nen <fn> *indián (nő)*
5. **Hündin** die, -nen <fn> (*nöstény*) *kutya; szuka*
6. **Marktführerin** die, -nen <fn> (*nőnemű*) *piacvezető*
7. **Beifahrerin** die, -nen <fn> *vezető melletti női utas*.

A morfológiai problémákon túl kihívást jelentett a címszavaknak megfelelő stilisztikai rétegben megtalálni az ekvivalenseket. Ez különösen a közszlenghez tartozó címszavak (pl. *Kumpelin*) esetében volt nehéz, mivel a szleng szó gyorsan

változó nyelvi elem, a tekintetben is, hogy a lexéma mely társadalmi réteghez, csoporthoz kötődik, s a tekintetben is, hogy a szlengen belül hová sorolható. A szleng ekvivalensek kereséséhez főként Parapatics Andrea (2008) *Szlengszótárát* használtuk fel (pl. *Kumpelin die, -nen* <fn> <biz> *barinō*).

5. Lexikai sajátosságok kontrasztív (osztrák–magyar) megközelítésben

Minden élő nyelv legdinamikusabbán változó része a szókészlet, egy nyelv vagy nyelvréteg közösségi jellegű szavainak, kifejezéseinek összessége, hiszen ez követi nyomon a gazdasági, technikai, életmódbeli, gondolkodásbeli változásokat a leggyorsabban. A nyelvi változások közül a szókészlet változásai a leginkább szembeötlőek, rövid időn belül is jelentős módosulások figyelhetők meg. Az osztrák–német nyelvváltozat esetében a németországi sztenderd némethez képest az eltérések leginkább az élelmiszerek, háztartás, kézműipar, közlekedés, sport, államigazgatás területén jelennek meg.

Az eltérés lehet alakváltozatban megmutatkozó, lehet a jelentésszerkezet különbözősége, de lehet eltérő jelentés is. Alakváltozatok ugyanazzal a jelentéssel az osztrák–német nyelvváltozatban és a németországi sztenderd német nyelvben, pl.: *Semmel* (A) – *Brötchen* (D), *Marille* (A) – *Aprikose* (D), *Erdapfel* (A) – *Kartoffel* (D), *Paradeiser* (A) – *Tomate* (D).

Eltérés lehet a jelentésszerkezetben is, pl. az osztrák–német nyelvváltozatban a *Bäckerei* kétféle jelentésben használatos: 1. 'pékség', 2. 'péksütemény, pékárú'. A németországi sztenderd németben csak egy jelentése van: 'pékség'. Ez természetesen kihatott az osztrák–német nyelvváltozat szótári ábrázolására is.

Arra is találunk példát az élelmiszervek között, hogy ugyanazon lexéma eltérő jelentésben fordul elő: pl. az osztrák–német *Bonbon* jelentése 'bonbon, praliné', míg a németországi sztenderd németben ez a szó 'cukorka' jelentésben használatos.

Kétnyelvű szótárak esetén külön kihívás az ekvivalenciaviszonyok logikus, strukturált megjelenítése. Az osztrák–magyar kommunikációs szótár a következő típusokat különíti el:

- Egy címszó, egy ekvivalens, melyben a címszó egyjelentésű szó és egy megfelelője van a célnyelvben (pl. *Hacken* 'melő').
- Egy címszó, több ekvivalens, ahol a címszónak több megfelelője van a magyar nyelvben. Ezen belül különböző típusokat találunk:
 - A címszó egyjelentésű, de több megfelelője van a magyar nyelvben. Ilyen esetekben minden változatot feltüntet a szótár a lexikográfiai gyakorlatnak megfelelően (pl. *Ambulanz* 'járombetegrendelés', 'ambulancia').

- Ha a címszó többjelentésű, minden jelentést külön tüntetünk fel, számozással elkülönítve az egyes jelentéseket (pl. *aufdrehen* 1. 'megnyit; kinyit' 2. 'bekapcsol, felkapcsol' 3. 'felhangosít').
- Ha a címszó homonima, minden jelentéshez külön szócikk tartozik, felső indexszámmal jelölve a változatok számát (pl. ¹*Ausdruck* 'kifejezés' és ²*Ausdruck* 'kinyomtatott anyag').

Szótárszerkesztési szempontból nagyobb kihívást jelentenek a zéró ekvivalenciával rendelkező elemek. Esetükben ugyanis a jelentés pontos visszaadása nehézkes, többféle megoldást is lehetővé tesz. A cél, hogy a szótárhasználó a kommunikációs szótárt igénybe véve pontos jelentéseket kapjon ezekben az esetekben is. Az osztrák–magyar szótár szerkesztése során a zéró ekvivalencia szemléltetésére négy lehetőséget dolgoztunk ki:

a. Tükörfordítás: Abban az esetben használható, ha az adott szó, kifejezés nem létezik a magyarban, de vannak olyan megfelelők, melyekkel a jelentés pontosan visszaadható. Például a *Landes-* előtagú összetételek nagy része ide tartozik (pl. *Landeshauptmann* 'tartományfőnök', *Landeskrankenhaus* 'tartományi kórház').

b. Körülírás: Azokban az esetekben alkalmazható, ha a magyar nyelvben nincs lexéma értékű megfelelő, és a tükörfordítás sem jöhet szóba megoldásként (pl. a *Garnitur* 2. jelentése 'több kocsiból álló szerelvény'). A 'több kocsiból álló szerelvény' körülírás visszaadja a jelentést, mégsem alkalmazható minden esetben, ezt szemlélteti a példamondat, mely világossá teszi, hogy több kocsiból álló vonat jelentésben használható:

Garnitur die, -en <fn> **1. garnitúra; készlet** **2. ≈ több kocsiból álló szerelvény:** *Die ersten RailJet Garnituren sind seit dem 14.12.2008 auf der Strecke München–Wien–Budapest im internationalen Verkehr im Einsatz.* Az első RailJet vonatok nemzetközi forgalomban a München–Bécs–Budapest útvonalon 2008. december 14. óta közlekednek.

(Kriston 2021)

c. Lexéma/szókapcsolat ekvivalensként képpel: Ez a jelentésmegadás a szótárban akkor jelenik meg, ha a címszónak van lexéma vagy szókapcsolat értékű megfelelője a magyarban, viszont a kulturális különbségek miatt nem ugyanazt értjük az osztrák–német címszó és a magyar megfelelője alatt. Ilyen például a *Bassena* 'falicsap'; mellette megjelenik a kép, mely pontosítja a jelentést:

Bassena die, -s <fn> (*bérházak folyosóján*) **falicsap**

(Kriston 2021)

A képet készítette: Posgay-Nagy Krisztina

Hasonlóképpen ábrázoltuk az *E-Card* címszót is, mely Magyarországon nem ebben a formában létezik, így a címszó mellett megjelenő grafika segít a szemantikai jegyek pontosításában:

E-Card [ˈi:ka:t] die, -s <fn> osztrák társadalombiztosítási chipkártya

(Kriston 2021)

A képet készítette: Posgay-Nagy Krisztina

d. Körülírás képpel: Ebbe a csoportba azok a címszók tartoznak, melyek esetében a körülírás mellett a kulturális különbség okán szükségesnek tartottuk a képek megjelenítését. Ilyen pl. a *Dienszettel* 'munkavégzés feltételeinek írásbeli összegzése, munkáltató általi igazolása'. Ez osztrák specifikus fogalom, sem a *munkaszerződés* szóval, sem a *munkaköri leírás* szókapcsolattal nem feleltethető meg, így a körülírást alkalmaztuk, mellette pedig a grafika jeleníti meg a főbb tartalmi jegyeket:

Dienszettel der, -s, - <fn> ≈ munkavégzés feltételeinek írásbeli összegzése, munkáltató általi igazolása

(Kriston 2021)

A képet készítette: Posgay-Nagy Krisztina

Az utolsó csoportba sorolható a *Begutachtungsplakette* 'jármű közúti forgalomban tarthatóságát igazoló matrica' is, illetve ennek bizalmas változata, a *Kfz-Pickerl* ugyanazon jelentésben. Mind a hivatalos nyelvhasználatban előforduló *Begutachtungsplakette*, mind a köznyelvi *Kfz-Pickerl* magyar megfelelője a 'forgalmi engedély' lenne, viszont formájában és tartalmában is eltérő, ezért a körülírás mellett mindkét címszónál egy-egy kép is segíti a jelentés pontos megértését:

Begutachtungsplakette die, -n <fn> <hiv> ≈ jármű közúti forgalomban tarthatóságát igazoló matrica

(Kriston 2021)

Kfz-Pickerl das, -s, -(n) <fn> <biz> ≈ jármű közúti forgalomban tarthatóságát igazoló matrica

(Kriston 2021)

A képet készítette: Posgay-Nagy Krisztina

6. Összegzés

Jelen tanulmányban az osztrák-német nyelvváltozat főbb jellemzőinek bemutatására került sor, valamint vázoltunk egy-egy morfológiai és lexikológiai jellegű

problémakört kontrasztív megközelítésben. Mindkét esetben elméleti keretek kidolgozására volt szükség a megfelelő szótári ábrázolás biztosításához.

A területi korlátok nem tették lehetővé a morfológiai és lexikológiai jelenségek teljes, átfogó ábrázolását, viszont a fentiekén kívül nehézséget jelentett többek között a mozaikszavak magyar nyelvi ekvivalenseinek szótári megjelenítése, valamint szemantikai aspektusból a jelentésszerkezeti különbségek feltárása az osztrák–német nyelvváltozat és a németországi sztenderd német nyelv között. A jövőben tervezzük az erre irányuló kutatások folytatását.

Hivatkozások

- Ernst, Peter 2006. Phraseologismen im Österreichischen Deutsch. In: Muhr Rudolf–B. Sellner Manfred (szerk.): *Zehn Jahre Forschung zum Österreichischen Deutsch: 1995–2005. Eine Bilanz*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main. 111–121.
- Forgács, Erzsébet 2007. *Kontrastive Sprachbetrachtung*. Klebelsberg Kunó Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Scheuringer, Hermann 1996a. Das Deutsche als pluriareale Sprache: Ein Beitrag gegen staatlich begrenzte Horizonte in der Diskussion um die deutsche Sprache in Österreich. *Die Unterrichtspraxis/Teaching German* Vol. 29, No. 2, Austria 147–153.
- Scheuringer, Hermann 1996b. Deutsch in Österreich – Unterschiedliche Standpunkte und auch wohl kein Kompromiß in Sicht. *Tribüne. Zeitschrift für Sprache und Schreibung*. 1996/4 5–8.
- Scheuringer, Hermann 2001. Die deutsche Sprache in Österreich. In: Elisabeth Knipf-Komlósi–Nina Berend (szerk.): *Regionale Standards. Sprachvariationen in den deutschsprachigen Ländern*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs. 95–119.
- Tatzreiter, Herbert 1988. Besonderheiten der Morphologie in der deutschen Sprache in Österreich. In: Peter Wiesinger (szerk.): *Das österreichische Deutsch*. Böhlau Verlag, Wien. 55–71.
- Wiesinger, Peter 1988. *Das österreichische Deutsch*. Böhlau Verlag, Wien.
- Wiesinger, Peter 2011. Nation und Sprache in Österreich. In: Gardt, Andreas (szerk.): *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*. Berlin/New York: de Gruyter. 525–562.

Nyomtatott szótárak

- AkH. = Keszler Borbála–Tóth Etelka–Siptár Péter (szerk.) 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ammon Ulrich–Bickel Hans–N. Lenz Alexandra (szerk.) 2016. *Variante-wörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien*

und Südtirol sowie Rumänien, Namibia und Mennonitensiedlungen. 2., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Walter de Gruyter, Berlin/Boston.

ÉKsz. = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó. 2. átdolgozott kiadás. Budapest.

Greil Josef–Vallaster Günter (szerk.) 2006. *Schulwörterbuch für Österreich.* Oldenbourg Verlag. Wien.

Hessky Regina (szerk.) 2012. *Német–magyar–magyar–német gyerekszótár.* Grimm Könyvkiadó Kft. Szeged.

Kriston Renáta (szerk.) 2021. *Osztrák–magyar kommunikációs szótár.* Alphabet Wörterbuchverlag. Imst. (kézirat, megjelenés alatt)

Parapatits Andrea (szerk.) 2008. *Szlangszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomkörüi szinonimamutatóval.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Zipser Katharina–Kriston Renata–Posch Claudia–Mussner Marlene–Kienpointner Manfred (szerk.) 2017. *Lernerwörterbuch English–Österreichisch–Österreichisch–English für Kinder.* Alphabet Wörterbuchverlag. Imst.

Internetes szótárak

Österreichisches Aussprachewörterbuch (<http://www.adaba.at>) (Letöltés ideje: 2020. november 2.)

www.arcanum.hu/hu/adt/ (Letöltés ideje: 2020. november 4.)

<https://www.duden.de/woerterbuch>

(Letöltés ideje: 2020. november 3.) – Duden Onlinewörterbuch, Deutsches Universalwörterbuch 2020.

<https://www.oewb.at/index.htm> (Letöltés ideje: 2020. november 5.) – Österreichisches Wörterbuch, ÖWB-online 2019.

Illésné Kovács Mária

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,

Magyar Nyelvtudományi Tanszék

illesnekovacs.maria@uni-miskolc.hu

Kecskés Judit

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,

Magyar Nyelvtudományi Tanszék

kecskes.judit@uni-miskolc.hu

Kriston Renáta

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar,

Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék

bolkrist@uni-miskolc.hu